

τοῦ κράτους ἐκ τῶν συγγενῶν του, ἐστήριξε τὸν προσωπικόν του κόσμον εἰς ὅ,τι ἔπρεπε νὰ ἔχη καθολικὸν κύρος. Ἡ δημιουργία τοῦ προσώπου καὶ ἡ ἀπαίτησις παγκοσμίων ἀξιωμάτων τῆς πνευματικῆς συμπεριφορᾶς ὑπῆρξαν παράλληλα ἱστορικὰ φαινόμενα. Ὅπου καὶ ὅσον ἴσχυεν «ὁ νόμος ὁ κοινός, ὅσπερ ἐστὶν ὁ ὀρθὸς λόγος»⁸, ἡ σχέσις αὐτῆ τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ κριτηρίου ἐθεμελίωσε τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐκφράσεως ἐπιτῆς προσωπικῆς εὐθύνης. Ὁ ἄνθρωπος ἔκρινε τὰ πράγματα καὶ ἀπεφάσιζε νὰ πράξη, χωρὶς νὰ ὑπολογίζῃ διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν ἱστορίαν τὴν γενικὴν στάσιν.

V. Ἐναντίον τῆς παραδόσεως καὶ τῆς κοινῆς γνώμης

Ἄφ' ἧς στιγμῆς ἡ γνώσις καὶ τὸ ἦθος δὲν ὀρίζονται διὰ τῶν γενικῶν πίστεων καὶ ἀξιώσεων, ἡ Ἑλλάς τοποθετεῖται πνευματικῶς ἐκτὸς τῶν ὀρίων τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς πολιτικῆς τάξεως. Εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς, ὁπότε οἱ ἀναφερόμενοι δημοσίως εἰς τὴν ἐπιβαλλομένην πράξιν ἦτο δυνατόν, ἐφ' ὅσον ἐτάσσοντο ἐναντίον τῶν εὐγενῶν, τοῦ δήμου ἢ τῶν Λυδῶν εἰς τὴν Ἰωνίαν, νὰ στιγματισθοῦν ὡς ἀνατροπῆς τοῦ καθεστώτος, ἡ ἐρμηνευτικὴ τάσις καὶ τὸ ἠθικὸν ἐνδιαφέρον ἐστράφησαν πρὸς τὴν φύσιν, διὰ νὰ τὴν παρουσιάσουν ὡς ἀντικειμενικὴν βάσιν τοῦ ὀρθοῦ καὶ τοῦ πρέποντος. Ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς δὲν ἐνεφανίσθη ἐν τούτοις διὰ τῆς ἐκδοχῆς ἐνὸς ὀρισμένου φυσικοῦ φαινομένου ὡς αἰτίου ὅλων τῶν γεγονότων τοῦ κόσμου, ἀλλὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἱστορικῆς ἀπαιτήσεως ἐνὸς ἀντικειμενικοῦ κριτηρίου ἀντιπάλου τῶν μύθων, ἀφ' ὅτου δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος ἀντελήφθη, ὅτι, ὅσα ἐλέγοντο γενικῶς περὶ τῶν σπουδαίων πραγμάτων, ἦσαν ἀνυπόστατα. Ἡ ἀναθεώρησις τῶν συλλογικῶν πεποιθήσεων χωρὶς τὴν ἐπέμβασιν ἐνὸς θεοῦ, τὴν ἀνατροπὴν ἢ μετατροπὴν μιᾶς παραδόσεως διὰ τῆς εἰσβολῆς ἢ διεισδύσεως ἐνὸς ξένου λαοῦ εἰς μίαν θεολογικὴν περιοχὴν, προϋποθέτει τὴν κοινωνικὴν κατάρρευσιν τῆς καθιερωμένης ὄψεως τοῦ κόσμου, μίαν διάστασιν μεταξὺ τῶν κρατούντων, τὰ ὅποια ἐστρέφοντο πρὸς τὸ παρελθόν, διὰ νὰ ζητήσουν τὴν συμπάρστασιν τοῦ ἀγίου εἰς τὸν ἀνεπίκαιρον χαρακτήρα του καὶ τῶν ἀπαιτουμένων, τὰ ὅποια ἐστρέφοντο πρὸς τὸ μέλλον καὶ προτοῦ ἐπικαλεσθοῦν τὴν αὐθεντίαν τῆς φύσεως, ἐπεχείρησαν νὰ μεταβάλουν τὴν ἀποστολὴν τῶν θεῶν καὶ τὴν μυθολογικὴν τάξιν. Ὁ πρῶτος ἐκ τῶν Ἑλλήνων, ὁ ὁποῖος ἔνεκα τῆς ἀντιφάσεως αὐτῆς ἀνέλαβε τὴν ἠθικὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ Διὸς καὶ τὴν τροποποίησιν τῆς μυθολογίας χάριν τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ δικαίου εἰς μίαν ἐποχὴν, ἡ ὁποία δὲν ἐκινεῖτο ἀκόμη πνευματικῶς διὰ τοῦ πεζοῦ λόγου, ὑπῆρξεν ὁ Ἡσίοδος. Ἐκεῖνος πρῶτος ἐτοποθετήθη συνειδητῶς καὶ δημοσίως ἐνώπιον τῆς ἀληθείας, τὴν ἀποκάλυψιν τῆς ὁποίας ἐθεώρησεν ὡς π ρ ο σ ω-

πικρήν του ὑπόθεσιν: «Ἐγὼ δέ κε, Πέρση, ἐτήτυμα μυθησαίμην»¹.

Ὁ ἔλεγχος τῶν πραγμάτων κατ' ἀναφορὰν πρὸς ὅ,τι ἐνδιέφερεν ἀμέσως τὸν ἄνθρωπον, ὠδήγησε διὰ τῶν ἀστικῶν γεγονότων τὴν Ἰωνίαν εἰς τὴν φυσικὴν θεώρησιν τοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπερέβαλε. Δὲν εἶχεν ἡ κριτικὴ αὐτὴ κατεύθυνσις ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τὴν μεταγενεστέραν θεωρητικὴν τῆς καθαρότητα, ἀλλ' ἐξ ἀρχῆς τὴν φιλοσοφικὴν δύναμιν, ἡ ὁποία ἔθεσεν ἔκτοτε τὰ θέματα τοῦ πνεύματος ὑπὸ αἴρεσιν, ἐφ' ὅσον δὲν συνεβιβάζοντο πρὸς τὰ δεδωμένα τῆς προσωπικῆς ἐμπειρίας. Ἐπειδὴ δὲν ἦτο ἀπλῶς γέννημα τῆς βιολογικῆς κλίσεως πρὸς τὴν γνῶσιν, («πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἶδέναι ὀρέγονται φύσει»²), ἀλλὰ μία ἐπαναστατικὴ ἀποδέσμευσις ἐκ τῶν ἰσχυόντων ἀδίκως καὶ κατὰ λάθος, παρουσίασε τὴν φιλοσοφίαν, ἡ ὁποία τὴν ἐποχὴν τῆς δημοκρατίας ἐνόμισεν, ὅτι ἀνάγεται εἰς τὴν περιέργειαν τοῦ ἀνθρώπου ἐνώπιον τῶν δυσερμηνεύτων πραγμάτων, («διὰ τὸ θαυμάζειν οἱ ἄνθρωποι καὶ νῦν καὶ πρότερον ἤρξαντο φιλοσοφεῖν»³), ὡς κεντρικὴν ὑπόθεσιν τοῦ βίου. Τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιβιώσεως καὶ τῆς ἀξιοπρεπείας εὑρήκεν ἀργότερον τὴν πολιτικὴν του διευθέτησιν, ὅπου ὁμως ἐπετεύχθη νομικῶς ἡ κατοχύρωσις τῆς ἀτομικῆς ὑπάρξεως, ἡ φιλοσοφία ἐνεφανίσθη ὡς μελέτη τῶν σημαντικῶν ὑποθέσεων, ἐκ τῶν ὁποίων εἶχεν ἐξαρτηθῆ ἐντὸς τοῦ κόσμου ἡ πνευματικὴ στάσις τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐὰν ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις δὲν εἶχεν ὡς σκοπὸν τὸν ἐμπλουτισμὸν τῆς ἐμπειρίας, ἀλλὰ τὴν ἐκτίμησίν της, τὴν δοκιμασίαν τῶν παραδεδομένων διὰ τοῦ κεφαλαιώδους, τὸ ὁποῖον ἔμενε μέχρι στιγμῆς ἐκτὸς θέματος, ὁ αἰπὸλος τῆς Βοιωτίας ἐστάθη ἐνώπιον μιᾶς καθ' ὑπόθεσιν καὶ μιᾶς ἀπαιτουμένης ἀληθείας, ἐντὸς τοῦ πνευματικοῦ ρήγματος μεταξὺ φαινομένου καὶ ὄντος. Ὁ Ἡσίοδος δὲν ἀντιλαμβάνεται τὴν γνῶσιν, τὴν ὁποίαν ὑπόσχεται νὰ κοινοποιήσῃ, ὡς συμπλήρωμα τῶν γνωστῶν, ἀλλ' ὡς ὑπέρβασιν ἐκείνων, τὰ ὁποῖα γνωρίζουν οἱ ἄνθρωποι, χωρὶς νὰ ἔχουν ἰδέαν, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ἀληθῶν, ἀλλὰ περὶ ἀληθοφανῶν πραγμάτων. Εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς φιλοσοφίας ὑπάρχει διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ συνείδησις τῆς διαφορᾶς μεταξὺ τῆς πεποιθήσεως, ἡ ὁποία διαστρέφει καὶ τῆς ἀξιώσεως, ἡ ὁποία διασφάζει τὴν πραγματικότητα. Τὴν ἀντίθεσιν του πρὸς τὴν μυθικὴν παράδοσιν ὁ Ἡσίοδος ἐκφράζει διὰ τῶν Ὀλυμπιάδων μουσῶν ὡς ἑξῆς:

«Ἴδμεν ψεύδεα πολλὰ λέγειν ἐτύμοισιν ὁμοῖα,
ἴδμεν δ' εὖτ' ἐθέλωμεν, ἀληθεῖα γηρύσασθαι»⁴

Ὁ ὑπαινιγμὸς ἴσχυε κυρίως διὰ τὸν Ὅμηρον καὶ ὄσους ἐκαλύπτοντο ὑπὸ τὴν ποιητικὴν του μεγαλοπρέπειαν, ἡ ὁποία ὑπὸ τὸ κράτος τῶν καταφρονητῶν τοῦ διογενοῦς βασιλέως εἶχε χάσει τὴν ἠθικὴν της περιωπῆν. Ἡ

ποίησις είχε τώρα ὡς σκοπὸν νὰ μεταβάλη τὰ παλαιὰ της πρότυπα χάριν τῆς θείας δικαιοσύνης, νὰ δείξη, τί προηγήθη καὶ τί ἐπηκολούθησε τῆς βασιλείας τοῦ Διός, ἀντὶ νὰ παραπλανᾷ τοὺς ἀνθρώπους διὰ τῶν φανταστικῶν διενέξεων παλαιῶν ἡρώων μεταξύ των. Εἰς τὴν ἀστικήν ἐποχὴν, ἡ ὁποία δὲν προέβαλλεν εἰς τὸν Ὀλυμπον τὴν σύγκρουσιν μεταξύ τῶν ἰσχυόντων καὶ τῶν ἀναγκαίων, ἀλλ' ἠθέλε τὸν θεὸν ἀνώτερον τῶν ἀνθρωπίνων διαθέσεων, κύριον ἐνὸς ἠθικοῦ χώρου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου δὲν ὑπῆρχε θέσις διὰ τὰ τερατώδη γεγονότα τοῦ μύθου, ὃ Ἡσίοδος ἐθεωρήθη ἐξ ἴσου πρὸς τὸν Ὀμηρον ἀπαράδεκτος παιδαγωγὸς τοῦ ἀφειλομένου καὶ τοῦ ὀρθοῦ. Δὲν ἔπρεπεν ὁ ποιητὴς νὰ δώσῃ αὐτὴν τὴν φορὰν συνέχειαν εἰς τὴν ἐγκληματικὴν μυθολογίαν τῶν παλαιότερων, ἀλλὰ νὰ παρουσιάσῃ ὡς ἀποστολὴν τῶν θείων ὄντων τὴν πρόνοιάν των διὰ τὸν ἄνθρωπον :

«Οὔτι μάχας διέπων Τιτήνων οὐδὲ Γιγάντων
οὐδὲ τε Κένταύρων, πλάσματα τῶν προτέρων
ἢ στάσις σφεδανάς, τοῖς' οὐδὲν χρηστὸν ἔνεστι
θεῶν δὲ προμηθεῖην αἰὲν ἔχειν ἀγαθόν»⁵

Ὅ,τι ἐν τούτοις εἶχε σημασίαν διὰ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἱστορικοῦ πνεύματος, δὲν ἦτο κυρίως τὸ ἐκάστοτε ἀληθές, ἀλλὰ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐζήτει τὴν ἀλήθειαν εἰς τὴν παράδοσιν, ἀλλ' εἰς τὴν προσωπικὴν τοῦ κρῖσιν : «Οὗτος μὲν πανάριστος, ὃς αὐτὸς πάντα νοήσῃ»⁶. Ὁ Ἡσίοδος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος Εὐρωπαῖος, ὁ ὁποῖος δὲν ὠμίλησεν ἐξ ὀνόματος ἐνὸς θεοῦ, μιᾶς φυλῆς ἢ τοῦ κράτους, ἀλλὰ τῆς ἰδικῆς του ἀντιλήψεως τῶν πραγμάτων. Δὲν εἶχε διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὡς σκοπὸν νὰ ὑμνήσῃ, ἀλλὰ νὰ κατανοήσῃ τὰ θεῖα γεγονότα. Οὐσιαστικῶς δηλαδὴ δὲν τὸν ἐνδιέφερον, ὅ,τι συνέβη ἄλλοτε, ἀλλ' ἡ στάσις τοῦ ἀπέναντι τοῦ ὑπερφυσικοῦ κόσμου, τὸ παρὸν ἐπὶ τῆ βάσει τοῦ παρελθόντος, ἢ πραγματικότης κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸν μῦθον. Ἐὰν ὅμως εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς λύσεως τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος, ὅπως ἐτίθετο εἰς τὴν ἐπικαιρότητα, δὲν ἐξεπροσώπησε μίαν ἀθηντίαν, ἀλλὰ προέβαλε τὴν ἀξίωσιν τῆς πνευματικῆς ἡγεσίας τοῦ ἐπιγείου κόσμου στηριζόμενος εἰς τὴν ἠθικὴν του κρίσιν καὶ τὴν διανοητικὴν του δύναμιν, ἦτο πεπεισμένος, ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἄλλη πηγὴ ἀληθείας. Ἡ ποίησις του προϋποθέτει βασικῶς μίαν ὑποτίμησιν τῆς κοινῆς γνώμης, ἡ ὁποία εἶχεν ἄλλοτε διοικήσει τοὺς λαοὺς ὡς ἔκφρασις τοῦ θεοῦ θελήματος. Ἡ φήμη ὅμως, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Ἡσίοδος ἀπέδωσεν ἰδιαιτέραν ὑπόστασιν («θεὸς νύ τις ἔστι καὶ αὐτὴ»⁷), ὡς ἐὰν οἱ ἄλλοι θεοὶ δὲν ἦσαν πλέον ἐκπρόσωποι τῶν κοινῶν ἀπόψεων, ἔχασεν ἐντὸς τῶν ἄστεων τὴν προστατευτικὴν τῆς ἐνότητος καὶ μέχρις ὅτου ὑποκατασταθῇ ἐπισήμως ὑπὸ τοῦ νόμου, τὴν θεμελίωσιν τῆς εἰς τὴν ζωὴν, ἡ ὁποία διὰ τῆς βιοτεχνίας καὶ τοῦ

έμπορίου ανέπτυξε τὰ πολιτικά της αἰτήματα. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὁ Πάριος στρατιώτης δὲν θεωρεῖ προδοσίαν τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ συμβόλου τῆς ἐθνικῆς τιμῆς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μάχης ἐναντίον ἐνὸς Θρακικοῦ γένους εἰς τὴν χρυσοφόρον ἀποικίαν τῆς πατρίδος του Θάσον :

« Ἀσπίδι μὲν Σαίων τις ἀγάλλεται, ἦν παρὰ θάμνω
ἐντὸς ἀμώμητον κάλλιπον οὐκ ἐθέλων,
αὐτὸς δ' ἔφυγον θανάτου τέλος. ἀσπὶς ἐκείνη
ἔρρέτω· ἕξαυτις κτήσομαι οὐ κακίω»⁸

Ἐὰν δὲν εἶχε σημασίαν ἡ φυγὴ ἐνώπιον τοῦ ἐχθροῦ εἰς τὸν πόλεμον, πολὺ ὀλιγώτερον ἔπρεπε ὁ πολίτης νὰ υπολογίζῃ τὴν γνώμην τῶν γειτόνων του κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς εἰρήνης. Ὅσοι ἐντὸς τῆς πόλεως ἐνδιεφέροντο κατὰ τὸ παλαιὸν ἔθος διὰ τὴν ἐπιδοκιμασίαν τῶν παρατηρητῶν τῆς πράξεώς των, ἐπρόκειτο νὰ δοκιμάσουν μεγάλην ἀπογοήτευσιν :

« Αἰσιμίδη, δήμου μὲν ἐπίρρησιν μελεδαίνων
οὐδεὶς ἂν μάλα πόλλ' ἡμερόεντα πάθοι»⁹

Πρὸ τοῦ Ἀρχιλόχου ὁ Ἡσίοδος συνεβούλευε τὸν ἀδελφόν του νὰ προσέχη τὴν κριτικὴν τῶν ἄλλων, διότι θὰ ἦτο δυνατόν νὰ κακοπάθῃ (« δεινὴν δὲ βροτῶν ὑπαλεύεο φήμην»¹⁰), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει, ὅτι ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος π.Χ. ἡ κοινὴ γνώμη δὲν καθορίζει ὅπωςδῆποτε τὴν ἀτομικὴν πράξιν, ὅτι δηλαδὴ τὰ κριτήρια τῆς συμπεριφορᾶς ἀποκτοῦν ἔκτοτε εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑποκειμενικὸν χαρακτῆρα. Ἡ ἀποδέσμευσις αὐτῆ τοῦ ἀτόμου ἐκ τῆς κοινότητος παρουσίασεν ἐντὸς ὀλίγου εἰς τὴν Ἰωνίαν ἐπιθετικὴν ὄψιν. Ὅχι μόνον ἦτο ἐλεύθερος ὁ ἄνθρωπος νὰ ὀρίσῃ τὴν διαγωγὴν του καὶ νὰ κρίνῃ τὰ πράγματα, ὅπως αὐτὸς ἐνόμιζε καλύτερον, ἀλλ' ἔφθασε διὰ τοῦ Ἐκαταίου μέχρι τοῦ σημείου νὰ θεωρήσῃ στηριζόμενος εἰς τὴν προσωπικὴν του πείραν ὡς ἀξιόυς γέλωτος, ὄσους προγενεστέρους ἢ συγχρόνους του δὲν συνεμερίζοντο τὴν ἄποψίν του: « Τάδε γράφω, ὡς μοι ἀληθέα δοκέει εἶναι· οἱ γὰρ Ἑλλήνων λόγοι πολλοὶ τε καὶ γελοῖοι»¹¹.

VI. Ἀτομικὴ καὶ ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια

Διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν Ἰωνίαν τὸ πρόσωπον ἀντιπαρατίθεται πρὸς τὸ σύνολον καὶ τολμᾷ νὰ ἰδιοποιηθῇ τὴν γνώσιν περὶ τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων. Ἀντίθεσις ἀτόμου καὶ κοινότητος εἶχε βεβαίως προκύψει καὶ εἰς ἄλλους τόπους, π.χ. εἰς τὸ κράτος τῆς Σαμαρείας διὰ τοῦ Ἀμῶς καὶ τῆς Ἱερουσαλήμ διὰ τοῦ Ἱερεμίου. Ἡ διαφορὰ τῶν παραλλήλων αὐτῶν ἱστορικῶν φαινομένων ἔγκειται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα ἔταξε τὸν ἄνθρωπον, ἐνῶ εἰς τὸ Ἰσραήλ καὶ τὴν Ἰουδαίαν ἐτάχθη ὁ θεὸς ἐναντίον τοῦ πλήθους. Ἡ ἀλήθεια δηλαδὴ δὲν εἶχε εἰς

τὴν Ἑλλάδα ὑπερφυσικὴν ὑποστήριξιν, δὲν διευτώθη ὡς ἀποκάλυψις, δὲν κατέφυγεν εἰς τὴν ἀπειλήν, δὲν ἐζήτησε τυφλὴν ὑποταγὴν, ἀλλὰ προεκάλεσε τὸν ἔλεγχον καὶ τὴν ἐπιδοκιμασίαν τῆς κοινῆς αἰσθήσεως τοῦ ὀρθοῦ καὶ τοῦ πρέποντος. Ὁ Ἡσίοδος ὑπῆρξε φιλόσοφος καὶ ὄχι προφήτης, διότι δὲν ὠμίλησεν ἐξ ὀνόματος τοῦ Διός, ἀλλὰ παρέστησε τὰ παγκόσμια γεγονότα καὶ τὰ προσωπικά του προβλήματα δι' ἑνὸς τρόπου, ὁ ὁποῖος ἔπρεπε νὰ πείσῃ ἔνεκα τῆς ἐσωτερικῆς του συνεπείας καὶ τῆς ἐπιχειρηματολογικῆς του δυνάμεως τὸν ἀκροατὴν τῆς «Θεογονίας» καὶ τῶν «Ἔργων», ὅτι ἐδέσποζε τῶν αὐθαιρέτων ἐξουσιῶν καὶ τῶν ἀτασθάλων ἀνθρώπων ὁ κύριος τοῦ δικαίου. Ὁ Ἡράκλειτος («ἀξύνετοι γίνονται ἄνθρωποι»¹) καὶ ὁ Παρμενίδης («βροτῶν δόξας, ταῖς οὐκ ἔνι πίστις ἀληθείας»²) ἐστιγμάτισαν τὴν γενικὴν ἔλλειψιν τῆς φρονήσεως, ἐπειδὴ ὁ «λόγος» ἦτο «ξυνός»³ καὶ διότι τὸ «νοεῖν» ἦτο ταυτόσημον τοῦ «εἶναι»⁴, ὥστε οἱ ἄνθρωποι νὰ ἐνστερνίζωνται διὰ τῆς ὀρθῆς τῶν διαπαιδαγωγήσεως τὸ «ἦτορ» τῆς ἀληθείας⁵. Ἐὰν ὁ φιλόσοφος κατεδίκασε τὴν κοινὴν γνώμην, τὸ ἔπραξεν ἔνεκα τῆς λογικῆς τῆς ἀνεπαρκειᾶς : διότι δὲν ἔφθανε διὰ τὴν ὀρθὴν γνῶσιν ἢ παραδοχὴ τῆς ἐκ μέρους τῶν περισσοτέρων, ἀλλ' ἐχρειάζετο ἢ μεθοδικὴ τάξις εἰς τὴν ἔρευναν τῶν πραγμάτων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν φυσικῶν τῶν ἀπαιτήσεων, ἢ κριτικὴ ἀνάλυσις τῆς πραγματικότητος, ὅπως τὴν ἐπετύγχανεν αὐτὸς ὁ ἴδιος παραδειγματικῶς διὰ πολλοῦς: «Ἐγὼ διηγέομαι κατὰ φύσιν διαιρέων ἕκαστον καὶ φράζων, ὅπως ἔχει»¹.

Ἄντι νὰ ζητήσῃ τὴν συμπάραστασιν ξένων πρὸς τὸν λόγον αὐθεντιῶν, ὁ φιλόσοφος ἀνεκήρυξε τὸν λόγον ὡς ὑψίστην ἀρχὴν τοῦ κόσμου. Ἡ πτώσις τῆς συλλογικῆς ἐκτιμῆσεως τῶν γεγονότων καὶ τῶν καταστάσεων εἰς τὴν θρησκευτικὴν τῶν κάλυψιν καὶ τὴν παραδοσιακῆν τῶν μορφῆν ἀντεσταθμίσθη φιλοσοφικῶς διὰ τῆς λογικῆς ὡς ἀντικειμενικοῦ μέτρου τῆς ὀρθότητος εἰς τὴν πορείαν πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ὁ Ἡράκλειτος ἀπέδωκεν εἰς τὸν ἰδανικὸν τρόπον τῆς πνευματικῆς διαγωγῆς τὸν χαρακτῆρα τοῦ θεοῦ : «Ἦθος γὰρ ἀνθρώπειον οὐκ ἔχει γνῶμας, θεῖον δ' ἔχει»⁶. Ἦτο πρόθυμος νὰ ταυτίσῃ τὴν ὑπερτάτην γνῶσιν πρὸς τὸν ὑψιστον τῶν Ὀλυμπίων, ἐκεῖνος ὅμως δὲν συμπεριφέρετο πάντοτε λογικῶς : «Ἐν τὸ σοφὸν μόνον λέγεσθαι οὐκ ἐθέλει καὶ ἐθέλει Ζηνὸς ὄνομα»⁷. Σημασίαν ἐν τούτοις δὲν εἶχεν ἢ ἐπὶ κλησις τοῦ θεοῦ, ἀλλ' ἢ ἐπίγνωσις, ὅτι τὰ κοσμικὰ φαινόμενα εἰς τὸ σύνολόν τῶν ὑπόκεινται εἰς μίαν καὶ μόνην διανοητικὴν ἐξουσίαν : «Εἶναι γὰρ ἔν τὸ σοφόν, ἐπίστασθαι γνῶμην, ὅτῃ ἐκυβέρνησε πάντα διὰ πάντων»⁸. Τοῦτο δὲν ἦτο ἢ ἀποψις ἑνὸς ἀνθρώπου, ἀλλ' ἢ λογικὴ ἀποκάλυψις τοῦ πυρῆνος τῶν ὄντων : «Οὐκ ἐμοῦ, ἀλλὰ τοῦ λόγου ἀκούσαντας ὁμολογεῖν σοφὸν ἔστιν ἔν πάντα εἶναι»⁹.

Διὰ τῆς παρουσιάσεως τοῦ φιλοσόφου ὡς ἐκπροσώπου τῆς ἀληθείας, ἢ ὅποια ἴσχυεν ἀντικειμενικῶς εἰς τὸ βάθος τοῦ εἶναι, χωρὶς νὰ καλύπτεται ὑπὸ τῶν συνήθων ὀνομάτων, ἢ Ἑλλάς δὲν ἀνέτρεψε τὴν μυθικὴν πεποίθησιν, διὰ νὰ κηρύξη τὴν ὑποκειμενικὴν ἀναρχίαν, ἀλλ' ἐπεχείρησε τὴν ἀντικατάστασιν τῆς προκριτικῆς σκέψεως διὰ τῆς λογικῆς ἀνάγκης, ἢ ὅποια κατέλυεν ἐκ τῶν ἔσω τὴν ἰδιωτικὴν φρόνησιν. Ὅ,τι δὲν συνεβιβάζετο διὰ τοῦτο πρὸς τὴν λογικῶς ἐπιβεβλημένην ἀποψιν, ἀλλ' ἦτο ἀδικαιολογήτως ἐξαίρεσις τοῦ γενικοῦ κανόνος, ἐνεφανίσθη ὡς ἔκφρασις ἡλιθιότητος. Ὁ «ἰδιώτης» ἦτο ἐξ ἴσου ἀπαράδεκτος διὰ τὴν κριτικὴν σκέψιν, ὅπως ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἔκρυπτεν ὀπισθεν τοῦ μύθου τὴν ἀνικανότητά του νὰ ἐννοήσῃ τὴν ἀλήθειαν. Ἐάν λοιπὸν ἡ φιλοσοφία προέκυψεν εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τῆς ἀποσπάσεως τοῦ ἐγὼ ἐκ τῆς κοινότητος, τοῦτο δὲν ἐσήμαινε τὴν ἄρνησιν τοῦ γενικῶς ἰσχύοντος, ἀλλὰ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ προσώπου ἐναντι τοῦ πλήθους εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῆς ἐπιτακτικῆς ἀρχῆς τοῦ βίου.

Εἰς τὴν Ἰωνίαν βεβαίως ἡ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ μύθου καὶ τοῦ λόγου δὲν ἀνέπτυξε τὴν θεωρητικὴν τῆς συνέπειαν, ἀλλὰ τρόπον τινὰ ὁ λόγος ἐστηρίχθη ἐπὶ μιᾶς βεβαιότητος, ἢ ὅποια δὲν εἶχεν ἀνάγκην ἐπιχειρημάτων, ὅπως δὲν ἀπεδείκνυε τὴν σκοπιμότητα τῶν ἐπιταγῶν τοῦ Ὁ Δελφικὸς ἐπὶ παραδείγματι θεός¹⁰. Ἡ ἐπιχειρηματολογικὴ σκέψις ὑπῆρξε τὸ κατόρθωμα τῆς πόλεως, εἰς τὴν ὅποιαν συνεκεντρώθησαν μετὰ τὴν ὑποδούλωσιν τῆς Ἰωνίας ὑπὸ τῶν Περσῶν οἱ φορεῖς τῆς φιλοσοφικῆς ἀνησυχίας, διὰ νὰ τὴν καταστήσουν «σκοπὴν τῆς οἰκουμένης»¹¹. Ἐκεῖ διὰ τοῦτο ἐπέρασεν ἡ Ἑλλάς καὶ τὸ πρῶτον δραματικὸν στάδιον τῆς ἀπορρίψεως τῶν καθολικῶν ἀξιῶν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὀφειλομένην πρᾶξιν καὶ τὴν γνῶσιν τῶν πραγμάτων, διὰ νὰ καταλήξῃ ὁμως εἰς τὴν κριτικὴν ἀναθεώρησιν τῆς Σοφιστείας χάριν τῶν πανανθρωπίνων κανόνων τῆς πρακτικῆς καὶ τῆς θεωρητικῆς διαγωγῆς. Διὰ τῆς ἀντιδράσεως τοῦ Σωκράτους ἐναντίον τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς ἐπιστημολογικῆς σχετικότητος τὸ πνεῦμα τῶν Ἀθηναίων ἔθεσε τὰ προβλήματα τοῦ ὑπεράνω τῶν ἐποχῶν καὶ τῶν τυχαίων συνθηκῶν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ὡς δεσμοὺς συναδελφώσεως τῶν ἐραστῶν τοῦ ἀγαθοῦ. Διὰ τῆς Πλατωνικῆς ἐκστρατείας ἐναντίον τῶν Σοφιστῶν κατεκτήθη ὁ χῶρος τῆς συναθροίσεως τῶν ἐκπροσώπων τῆς φροντίδος διὰ τὸν ἄνθρωπον, τῶν δημιουργῶν τοῦ ἀπαιτουμένου μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων οἰκουμενικοῦ ἤθους, ἢ λογικὴ διάστασις τοῦ ὁποίου, ὅπως τὴν καθόριζεν ἡ προσωπικὴ σκέψις, προεβλήθη διὰ δευτέραν φοράν ὑπὸ τῶν Στωϊκῶν ἰδίως φιλοσόφων εἰς τὸν ἀντικειμενικὸν κόσμον ὡς ἀποκάλυψις τοῦ ὑπερτάτου ὄντος.

VII. Τὸ πρόσωπον ὡς αὐθεντία διὰ τὸ ἦθος

Εἰς τὴν ἠθικὴν ἔνωσιν τῶν ἀνθρώπων ὑπὸ τὸ κράτος ἐνὸς λογικοῦ θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἐξεφράζετο διὰ τῆς φύσεως, ἐφ' ὅσον δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἰδιοποιηθῇ τὰ πολιτικὰ γεγονότα τῆς βίας καὶ τῆς διαφθορᾶς, συνέτεινε μετὰ τὴν φιλοσοφικὴν στροφὴν τῶν Ἀθηναίων ἐκ τῶν χαρακτήρων τῆς φυλῆς καὶ τοῦ καιροῦ πρὸς τοὺς ἐνιαίους καὶ ἀναλλοιώτους ὄρους τοῦ πνεύματος ἢ ἐθνικὴ ἀνάμειξις καὶ ἡ διοικητικὴ ἐνοποίησης τῶν λαῶν ὑπὸ τὴν Ρωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν. Αὐτὴ ὅμως ἀκριβῶς ἢ ἀπαίτησις τοῦ ἦθους, τὸ ὁποῖον ὄφειλε νὰ συνδέῃ τοὺς κατοίκους ἐνὸς κόσμου, οἱ ὁποῖοι συμβατικῶς μόνον καὶ κατ' ἀναφορὰν πρὸς ὅ,τι δὲν εἶχεν ἀνταπόκρισιν εἰς τὰ ζωτικὰ θέματα ἐχωρίζοντο μεταξύ των, διευτυπώθη κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν Ἰωνίαν, τὴν πρώτην χοάνην τῶν ἐθνικῶν καὶ πολιτιστικῶν διαφορῶν τῆς ἱστορίας. Ἐδῶ ἀρχικῶς τὸ πρόσωπον ἀντελήφθη τὴν ἠθικὴν του ἀνεξαρτησίαν ἐναντι τῶν ἀντιφατικῶν ἀγροτικῶν καὶ ποιμενικῶν πεποιθήσεων, τῶν ὁποίων ἡ πόλις διὰ τῶν δημοκρατικῶν τῆς γεγονότων ἀπέσυρε τὴν βάσιν, ὥστε, ὅσοι ἐστηρίζοντο εἰς ὅ,τι δὲν εἶχε κοινωνικὰ θεμέλια, νὰ παραπαίουν ἀπὸ τῆς μιᾶς αὐταπάτης εἰς τὴν ἄλλην καὶ κατ' οὐσίαν νὰ ἐπιδιώκουν διὰ συνεχῶς περισσοτέρων προνομίων καὶ διὰ τῆς βίας, ὅπου τὸ ἐπέτρεπεν ἢ περίστασις, τὴν κάλυψιν τοῦ πνευματικοῦ κενοῦ, τὸ ὁποῖον προέκυπτεν ἐκ τῆς καταστροφῆς τοῦ παρελθόντος.

Ἐπὶ τοὺς ὄρους αὐτοὺς ἦτο μία λύσις δι' ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἀνετρέποντο ἐκ τῶν καθιερωμένων ὑπὸ τῆς παραδόσεως κοινωνικῶν των θέσεων, νὰ ζητήσουν τομεῖς δραστηριότητος εἰς τὴν ἐπιχειρηματικὴν οἰκονομίαν, τὴν ἐπίσκεψιν ξένων λαῶν ἢ τὴν ἐξέτασιν τῶν φυσικῶν φαινομένων πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ γενετικοῦ των λόγου. Ἐὰν ἡ «χρηματιστικὴ»¹ ἀπετέλεσε διὰ τοῦ ἐπεκτατικοῦ τῆς χαρακτῆρος («πάντες γὰρ εἰς ἄπειρον αὐξοῦσιν οἱ χρηματιζόμενοι τὸ νόμισμα»²) ἓνα συμβιβασμὸν πρὸς τὰ κρατοῦντα καὶ ταυτοχρόνως τὴν δυναμικωτέραν ἐκδίκησιν τῶν πολιτικῶς μειωθέντων, ὁ προσανατολισμὸς τοῦ ἐνδιαφέροντος πρὸς τοὺς ἄλλοεθνεῖς καὶ τὴν φύσιν ὑπῆρξε μία ἠθικὴ ἀντίδρασις ἐναντίον τῆς δημοκρατικῆς κινήσεως, ὅπως ἀκριβῶς εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν ἀστικῶν ἀνακατατάξεων τῆς Ἰωνίας ἢ αἰτία καὶ ἡ δικαιολογία τῶν κοινωνικῶν αἰτημάτων τοῦ ναυτικοῦ κόσμου. Ἐκ τῆς ἀπεχθείας ἐναντι τῶν πολιτικῶν πραγμάτων ἐρμηνεύεται ἡ ἀποδοκιμασία τῶν πολλῶν χάριν τοῦ ἠθικῶς ὑπερτέρου ἐνός, ἢ περιωπὴ τῆς προσωπικότητος εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἡρακλείτου. Ἐὰν ὁ δῆμος εἶχεν ἀξιῶσει τὴν νομικὴν κατοχύρωσιν τῶν κοινῶν ἀποφάσεων, ὥστε νὰ ἰσχύη κρατικῶς μόνον ἢ γενικὴ θέλησις, ὁ φιλόσοφος ἀντέτεινεν τῶρα, ὅτι «νόμος καὶ βουλῆ πείθεσθαι ἐνός»³. Τὸ πρόσωπον, εἰς τὸ ὁποῖον οἱ πολλοὶ ὀφείλουν ὑπακοήν, ὅπως ἐναντι τῶν νομικῶς θεσπισθέντων, ἔπρε-

πε νὰ ὑπερέχη τοῦ πλήθους ἂν ὄχι ὡς πρὸς τὴν κοινωνικὴν του δύναμιν, διὰ τῆς πνευματικῆς του ὁμῶς ποιότητος: «Εἰς ἐμοὶ μυρίοι, ὅταν ἄριστος ᾖ»⁴.

Ὁ πολιτισμὸς τῆς Ἰωνίας ὑπῆρξεν ὁ ἱστορικὸς ἄξων τῆς στροφῆς τοῦ ἥθους ἐκ τῆς κοινότητος πρὸς τὸ ἄτομον, τῆς προβολῆς τῶν διδαγμάτων τοῦ βίου ὄχι πλέον ἐκ μέρους τῆς συλλογικῆς συνειδήσεως, τὴν ὁποίαν μετεβίβαζε τὸ παρελθὸν εἰς τὸ παρόν, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου, ὁ ὁποῖος συνελάμβανεν εἰς μίαν ἐποχὴν ἀλληλοσυγκρουομένων παραδόσεων καὶ ἀπροσδοκῆτων δυνατοτήτων, περὶ τίνος ἐπρόκειτο, καθ' ἣν στιγμὴν οἱ περισσότεροι ἐβασίζοντο εἰς ὅ,τι δὲν ἴσχυεν ἱστορικῶς, ἐφοβοῦντο τὴν ἄγνοιαν τῶν ἐπικαίρων καὶ παρεδίδοντο χωρὶς ἠθικὴν ἀντίστασιν εἰς τὰ προσωπικά των συμφέροντα εἴτε εἰς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι διὰ τῆς προκλήσεως ἐντυπώσεων, ὅπου ἀπουσίαζεν ἡ ἐμπειρία, ἦσαν εἰς θέσιν νὰ καλύπτουν τὴν φιλοδοξίαν καὶ τὴν ἀνεπάρκειαν ὑπὸ τὸ βάρος τῆς λαϊκῆς ἐτυμολογίας. Ἐκ τοῦ λόγου αὐτοῦ ἐξέπεσεν εἰς τὴν Ἰωνίαν ἡ ἐκτίμησις τῶν πολλῶν, ἐνώπιον ὧν ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας καὶ μελέτης τῶν κοινῶν ὑποθέσεων ἦτο δυνατόν νὰ γνωρίζουν καὶ νὰ προβλέπουν, ὅ,τι διέφευγε τὴν γενικὴν προσοχὴν. Μεταξὺ αὐτῶν πολλοὶ παρωδήγησαν τὸ πλήθος — εἰς ἐκείνους ὅμως ἔπρεπε νὰ ζητηθῆ ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς του ἀναστροφῆς πρὸς τὸ ἠθικὸν πρόβλημα, εἰς τὴν σκιάν τοῦ ὁποίου ὠδεύεν ἡ πόλις τὸν δρόμον τῶν ἰδιωτικῶν ἐπιδιώξεων, ἦτο ἀρμόδιος νὰ ὀρίσῃ τὴν κοινὴν στάσιν.

Ὑπὸ τοὺς ὄρους αὐτοὺς ὁ πολιτισμὸς τῆς Ἰωνίας ἐθεμελίωσε τὴν ἠθικὴν τῆς προσωπικότητος. Δὲν ἦτο πλέον τὸ σύνολον ὁ παράγων τοῦ ἥθους, ὅπως εἶχε συμβῆ μεταξὺ τῶν ποιμενικῶν καὶ τῶν γεωργικῶν πληθυσμῶν, οὔτε μόνον ὁ βασιλεὺς λόγῳ τῆς συγγενείας του πρὸς τὸν θεὸν καὶ τῆς στρατιωτικῆς του δυνάμεως, ἀλλ' ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος διεχώριζεν ἠθικῶς τὴν θέσιν του ἐκ τῶν ἄλλων μετόχων τῆς πόλεως διὰ τῆς πνευματικῆς του ἀναγωγῆς εἰς τὴν αἰτίαν τῶν γεγονότων, ἡ ὁποία συνέδεε κατὰ βάθος τοὺς ἀνθρώπους, χωρὶς οἱ περισσότεροι νὰ ἐννοοῦν τὰ λογικὰ τῆς αἰτήματα: «Τοῦ λόγου δ' ἐόντος ξυνοῦ ζώουσιν οἱ πολλοὶ ὡς ἰδίαν ἔχοντες φρόνησιν»⁵, εἶπε σχετικῶς ὁ «ὄχλολοίδωρος»⁶ Ἡράκλειτος.

Ἡ ἀντιδιαστολὴ καὶ αὐτοσυνειδησία τοῦ ἀτόμου ἔναντι τῆς κοινωνικῆς ομάδος δὲν ὠφείλετο μόνον εἰς τὴν διένεξιν τῶν εὐγενῶν καὶ τοῦ δήμου, ἀλλ' ἡ ἀντίθεσις αὐτὴ γενικῶς ὑπῆρξεν ἀποτέλεσμα τῆς καταρρέουσεως τῶν παλαιῶν θεσμῶν καὶ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἄστεος, διὰ τῶν ὁποίων αὐτὴν τὴν φορὰν δὲν ἐπεχειρεῖτο ἡ κατοχύρωσις τῆς συλλογικῆς (νομάδες) ἢ τῆς ἀτομικῆς (γεωργοὶ) παρουσίας, ἀλλὰ τοῦ ἠθικῶς εἰσέτι ἀκαλύπτου βίου τῶν ἀκτημόνων βιοτεχνῶν, ἐμπόρων καὶ ναυκλήρων. Εἰς τὸν νόμον κατέληξεν ὡς ἐκ τούτου ἡ πολιτικὴ προσπάθεια

τῆς ἐξασφαλίσεως ἐκείνων, τὴν θέσιν τῶν ὁποίων δὲν ἐνίσχυε τὸ ἦθος τοῦ παρελθόντος. Ὡς ὑποστηρικτῆς τῶν κοινῶν εἶχε προηγηθῆ τῆς νομικῆς ἀποφάσεως, ἀφ' ὅτου κατεστράφησαν οἱ συλλογικοὶ δεσμοί, ὁ ἦ ρ ω ς, ὁ ὁποῖος ἐμεγαλουργήσε περισσότερο διὰ τῆς προσωπικῆς του δυνάμεως καὶ ὀλιγώτερον διὰ τῆς συμπαραστάσεως τῶν θεῶν ἄλλοτε ὑπερμάχων τῆς γενικῆς ἀνάγκης, ἐφ' ὅσον ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς «Ὀδυσσεΐας» καὶ ἐξῆς ἀνέστειλαν τὴν κοινωνικὴν των δρᾶσιν. Ἡ Λυρική ποίησις ἐν συνεχείᾳ διετύπωσε σκέψεις καὶ συναισθήματα, χωρὶς νὰ προβάλη τὴν ἀξίωσιν τῆς ἐκφράσεως τῶν δημοσίων βιωμάτων ἐντὸς μιᾶς κοινωνίας, ἢ ὁποία ἐστερεῖτο ἠθικῆς συνοχῆς καὶ δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐμπεδώσει τοὺς ὅρους τῆς πολιτικῆς τῆς ζωῆς. Ἐκτοτε τὰ πνευματικὰ ἔργα ἐνεφανίσθησαν μεταξὺ τῶν Ἰώνων κατὰ πρῶτον καὶ κατόπιν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν μητρόπολιν ὡς π ρ ο σ ω π ι κ ἄ κ α τ ο ρ θ ὠ μ α τ α. Ἡ νέα νοοτροπία ἐνεθάρρυνε τὴν ἀνάπτυξιν τῆς πρωτοβουλίας καὶ ἀπὸ τῆς γενικεύσεως τοῦ γραπτοῦ λόγου ὑπεστήριξε τὴν αὐθεντίαν τοῦ συγγραφέως, οὕτως ὥστε ἡ ἀξία μιᾶς σημαντικῆς γνώμης νὰ στηρίζεται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ὄχι μόνον εἰς τὴν ἀποκαλυπτικὴν τῆς δυνάμιν, ἀλλ' ἐξ ἴσου εἰς τὸ κῦ ρ ο ς ἐ κ ε ἰ ν ο υ, ὁ ὁ π ο ῖ ο ς τ ῆ ν ὑ π ἔ γ ρ α φ ε ν.

Ἐπειδὴ δὲν ἴσχυεν ἐντὸς τῆς πόλεως ὡς μορφωτικὸς παράγων ἡ πείρα τῆς παραδόσεως, ἐτέθη διὰ τὴν δημοκρατίαν βασικῶς θέμα π ο λ ι τ ι κ ῆ ς ἀ γ ω γ ῆ ς. Οἱ ρήτορες διὰ τὴν καθοδήγησιν τοῦ δήμου καὶ οἱ κριτικοὶ τῶν ἠθῶν διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τῆς ἡγεσίας ὑπῆρξαν οἱ παιδαγωγοὶ τῆς πόλεως, ἢ ὁποία δὲν ἐνεφανίσθη μόνον ὡς χῶρος τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ λόγου καὶ τῆς ἰσότητος τοῦ δικαίου ὡς προϋποθέσεων διὰ τὴν νέαν ἐρμηνείαν τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἐπίσης ὡς ἴδρυμα, τὸ ὁποῖον εἶχε, προκειμένου νὰ ἐκπληρώσῃ τοὺς κοινωνικοὺς του σκοποὺς, παι δ α γ ω γ ι κ ῆ ν ἀ π ο σ τ ο λ ῆ ν ⁷. Ὅσοι μετέχουν τῆς πόλεως, παρουσιάζονται ταυτοχρόνως ὡς μαθητευόμενοι καὶ ὡς διδάσκοντες. Καὶ ναὶ μὲν ὠρισμένα πρόσωπα παίζουν εἰς τὴν πολιτικὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν ἐνεργητικὸν ρόλον, ἐκφράζουν λογικῶς τὰ δεδομένα καὶ τὰ αἰτήματα τῆς πόλεως, διὰ νὰ τὰ ἐννοήσουν, ὅσοι τὰ δημιουργοῦν, ἀλλ' οὐσιαστικῶς τὸ πρότυπον τῆς παιδείας εἶναι ὁ πολίτης, μία ἰδέα, τῆς ὁποίας ὁ φορεὺς εἶναι ἡ ἀφετηρία, ὁ σκοπὸς καὶ ἡ μέθοδος. Εἰς τοὺς χρόνους τῆς πολιτικῆς κρίσεως τῶν Ἀθηναίων τὸ ἰδεῶδες αὐτὸ ἀπέκτησε τόσην ἰσχύν, ὥστε νὰ φέρῃ, ὅσους ἐπεχείρησαν νὰ τὸ ἐνσαρκώσουν χωρὶς συμβιβασμούς, εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὴν συγκεκριμένην πραγματικότητα, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστηρίζετο καὶ χάριν τῆς ὁποίας ὑπῆρχε. Πρόσωπα τῆς περιωπῆς τοῦ Σωκράτους αἴρουν τὸ ἠθικὸν βάρος τῆς πόλεως καὶ θυσιάζονται διὰ τὴν πόλιν ἐπὶ τῆ βάσει πολιτικῶν ἀποφάσεων.

Διὰ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἀστικοῦ βίου προέκυψε κατ' ἀρχὴν εἰς τὴν Ἰωνίαν ἡ ἐννοια ἐνὸς ἀνθρώπου, ἢ στάσις τοῦ ὁποίου δὲν ὠρίζετο ὑπὸ τῆς

ὑπακοῆς ἔναντι τοῦ ἄρχοντος, ἐφ' ὅσον ἐκεῖνος ἐξετέλει τὴν γενικὴν ἐντολήν, οὔτε ὑπὸ τῆς εὐσεβείας, ἐφ' ὅσον οἱ θεοὶ δὲν ἀνεμειγνύοντο εἰς τὰ κοινωνικὰ ζητήματα, ἀλλ' ὑπὸ τῆς συμμετοχῆς του εἰς τὴν διοίκησιν τῆς πόλεως διὰ τῆς τηρήσεως, ὅσων ἔθέσπιζεν ὁ ἴδιος λογικῶς συνεργαζόμενος πρὸς τοὺς μετόχους τῶν ἰδίων ὑποχρεώσεων καὶ δικαιωμάτων. Ὅσοι ἐφιλοσόφησαν περὶ τοῦ κόσμου, ἀντεπροσώπευσαν τότε τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν πολιτικῶν θεμάτων, τὰ ὅποια καθώριζεν ὁ λόγος. Ἐκεῖνοι διὰ τοῦτο, οἱ ὅποιοι ὠμίλησαν περὶ τῶν δημοτικῶν καὶ κατ' ἐπέκτασιν τῶν φυσικῶν καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ὑποθέσεων, ἐπολιτεύθησαν ὡς ἐκπρόσωποι τῶν λογισομένων. Ὅσον μεγαλυτέρα ἦτο ἡ ἀσυνέπεια μεταξὺ τῶν ἐπιτακτικῶν καὶ τῶν συντελουμένων πράξεων, τόσον περισσότερον τὸ λογικὸν ἦθος προέβαλλεν ὡς παγκόσμιος γνώμων τῆς πνευματικῆς συμπεριφορᾶς.

VIII. Ὑποταγὴ τοῦ χαρακτήρος εἰς τὴν λογικὴν = «Ἐφ' ὅσον ἐνδέχεται ἀθανατίζειν»

Ὅσον περισσότερον τὸ πρόσωπον ἀπεδεσμεύετο ἐκ τῆς παραδοσιακῆς ἠθικῆς τοῦ τόπου ἢ τῆς φυλῆς, τόσον γενικώτερον ἔπρεπε νὰ ἰσχύη τὸ ἀξίωμα, διὰ τοῦ ὁποίου καθώριζε τὴν διαγωγὴν του. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον οἱ νόμοι τῆς πόλεως ἔχασαν τὸν ἀπόλυτον χαρακτήρα των καὶ τελικῶς τὴν ἠθικὴν των ἀξίαν καὶ τὸ πρόβλημα τῆς στάσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν κόσμον ἐνεφανίσθη ὡς ὑπόθεσις τῆς φιλοσοφίας. Ἐκείνη ἔπρεπε νὰ ὀρίζη τοὺς ὑψίστους σκοπούς, χάριν τῶν ὁποίων ὤφειλε νὰ ζῆ ὁ ἄνθρωπος, ἔστω καὶ ἂν ἡ πόλις, ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Σωκράτους, ἐφοβήθη, ὅτι διὰ τοῦ προσωπικοῦ αὐτοῦ ἠθους διελύοντο τὰ κοινωνικὰ της θεμέλια. Ὁ φιλόσοφος ὅμως εἶχε τὴν ἐσωτερικὴν βεβαιότητα, ὅτι ἔτασσε τὴν ζωὴν του παραδειγματικῶς ὑπὲρ τῶν πολλῶν ἐναντίον τῆς περιορισμένης νομικῆς τάξεως, ἢ ὁποία ἐπέτρεπεν, ἐφ' ὅσον ἐπέβαλλε μίαν ἐξωτερικὴν μόνον πειθαρχίαν, τὴν ἠθικὴν καταστροφὴν τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀφ' οἴτου ὁ νόμος καὶ τὸ ἦθος ἀπεκαλύφθησαν ὡς διάφορα καὶ μάλιστα εἰς τὴν Ἰωνίαν, ὅπου τελικῶς ἐπεκράτησαν οἱ νεόπλουτοι καὶ οἱ Λυδοί, ὡς ἀσυμβίβαστα πράγματα, παρετηρήθη, ὅτι ἀνεξαρτήτως τῆς πολιτικῆς των νομιμοφροσύνης οἱ ἄνθρωποι διεκρίνοντο μεταξὺ των δι' ἑνὸς τρόπου συμπεριφορᾶς, τὸν ὁποῖον δὲν καθώριζε μία ἐξωτερικὴ ἀρχή, ἀλλ' ἡ ψυχὸς ὁσύνθεσις των. Ἡ ἀποκάλυψις αὐτὴ τοῦ προσωπικοῦ χαρακτήρος ἔκαμεν εἰς τὸν Ἡράκλειτον τόσην ἐντύπωσιν, ὥστε νὰ τὸν θεωρήσῃ ὡς ἐπίτροπον τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ὑποκαταστάτην τῆς θείας αὐθεντίας: «Ἦθος ἀνθρώπῳ δαίμων»¹. Εἰς τὸ τέλος τῆς ἱστορικῆς ἀκμῆς τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων ἡ ψυχολογικὴ διαπίστωσις τῆς διαφορᾶς τῶν ἀνθρώπων εἶχεν

ἀναπτύξει τὴν θρησκευτικὴν τῆς συνέπειαν. Ὁ Μένανδρος δὲν ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξίν θεῶν προσώπων, ἀλλὰ θεωρεῖ τὴν ἀτομικὴν ἰδιοσυγκρασίαν ὡς ἰδικὴν τῶν παραχώρησιν :

«Οὐκ ἄρα φροντίζουσιν ἡμῶν οἱ θεοί;
φήσεις. ἐκάστω τὸν τρόπον συνώκισαν
φρούραρχον ..
οὗτός ἐσθ' ἡμῖν θεὸς
ὅ τ' αἴτιος καὶ τοῦ καλῶς καὶ τοῦ κακῶς
πράττειν ἐκάστω»²

Ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως αὐτῆς ἐστήριξε προηγουμένως ὁ Ἄριστοτέλης τὸ ἠθικὸν σύστημα ἴσως ὄχι μόνον τῆς φιλοσοφικῆς τοῦ σχολῆς, ἀλλ' ὀλοκλήρου τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ἡ πραγματικὴ συμπεριφορὰ τῶν ἀνθρώπων δὲν ὠρίζετο οὔτε ὑπὸ τῆς νομοθεσίας οὔτε ὑπὸ τῆς εὐσεβείας, ἀλλ' ὑπὸ μιᾶς ἐσωτερικῆς κλίσεως, τὴν ὁποῖαν οἱ διανοούμενοι μόνον ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ὑποτάξουν εἰς τὴν κοινὴν δι' ὅλους ἠθικὴν ἀπαίτησιν : «Ἐκάστω δὲ ἢ κατὰ τὴν οἰκείαν ἕξιν αἰρετωτάτη ἐνέργεια καὶ τῷ σπουδαίῳ δὲ ἢ κατ' ἀρετὴν»³. Τὸ μέτρον τῆς γενικῆς ὀρθότητος τῶν πράξεων ἦτο ἢ τοποθέτησις τῶν εἰς τὸ μέσον δύο ἀντιθέτων ψυχικῶν ροπῶν : «Μεσότης γὰρ δοκεῖ τις εἶναι τῶν παθῶν ἢ ἀρετῆ»⁴. Ἐὰν διὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῆς ὑπερβολῆς ἐπετυγχάνετο ἀναλόγως τῶν περιπτώσεων τὸ καλύτερον ἀποτέλεσμα, ἔπρεπεν ἢ ἐπιδίωξις ἐκείνη νὰ θεωρηθῆ σκοπιμωτέρα, ἢ ὁποῖα δὲν ἐτίθετο εἰς τὴν ὑπηρεσίαν μιᾶς ἄλλης. Διὰ τὸν Ἄριστοτέλη δὲν ὑπῆρχεν ἄλλος ἀπροϋπόθετος τελικὸς σκοπὸς τῶν ἐνεργειῶν ἐκτὸς τῆς προσωπικῆς εὐτυχίας : «Ἄπαντα γὰρ ὡς εἶπεῖν ἐτέρου ἕνεκα αἰρούμεθα πλὴν τῆς εὐδαιμονίας»⁵.

Ὁ ἄνθρωπος βεβαίως δὲν ζῆ μόνος τοῦ ἐντὸς τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἐντὸς ἐνὸς κοινωνικοῦ συνόλου, τὸ ὁποῖον ὀφείλει νὰ ἐξασφαλίσῃ μέσῳ γενικῶν διατάξεων τὴν εὐημερίαν τῶν μελῶν του. Κύριον θέμα διὰ τοῦτο τῆς ἠθικῆς ὡς κλάδου τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἢ μελέτη τῶν γεγονότων τοῦ ἀστικοῦ βίου, τῆς «πολιτικῆς»⁶, διὰ νὰ καθορισθοῦν οἱ ὅροι τῆς συμβιώσεως ἕνεκα τῆς εὐδαιμονίας, ἢ ὁποῖα μεταξὺ τῶν ἀγαθῶν ἀποτελεῖ «τὸ ἄριστον καὶ κάλλιστον καὶ ἡδιστον»⁷. Εὐδαίμων ἀσφαλῶς καθίσταται ὁ ἄνθρωπος, «ὅταν ὁ δαίμων εὖ διδῶ»⁸, ὡσάκις ἐκφράζεται πρὸς χάριν τοῦ ἢ θεῖα εὐνοία ἐμπράκτως. Μεταξὺ ὅμως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ θεοῦ δὲν ὑπάρχει διὰ τὸν Ἄριστοτέλη ἄλλη σχέσις πλὴν τοῦ γεγονότος, ὅτι ἀμφοτέρω ἔχουν διανοητικὴν φύσιν. Ἐκεῖνοι λοιπόν, οἱ ὁποῖοι ζοῦν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τῆς διανοίας, εἶναι οἱ εὐσεβεῖς καὶ οἱ ἄξιοι τῆς θεῖας εὐαρεσκείας : «Εἰ γὰρ τις ἐπιμέλεια τῶν ἀνθρωπίνων ὑπὸ θεῶν γίνεται, ὡσπερ δοκεῖ καὶ εἶη ἂν εὐλογώτατον χαίρειν τε αὐτοὺς τῷ ἀρίστῳ καὶ τῷ συγγενεστάτῳ (τοῦτο δ'

ἄν εἶη νοῦς) καὶ τοὺς ἀγαπῶντας μάλιστα τοῦτο καὶ τιμῶντας ἀντευποιεῖν ὡς τῶν φίλων αὐτοῖς ἐπιμελουμένους καὶ ὀρθῶς τε καὶ καλῶς πράττοντας· ὅτι δὲ πάντα ταῦτα τῷ σοφῷ μάλισθ' ὑπάρχει, οὐκ ἄδηλον· θεοφιλέστατος ἄρα»⁹.

Τί πρέπει κατὰ συνέπειαν νὰ πράττουν οἱ ἄνθρωποι, διὰ νὰ γίνουν εὐδαίμονες, δὲν ὀρίζεται ὑπὸ τῆς παραδόσεως ἢ μιᾶς ἐκτάκτου θείας ἀποκαλύψεως, ἀλλὰ διὰ τῆς λογικῆς, ἢ ὅποια ἔνεκα τούτου ἀποτελεῖ τὴν ἀρίστην εὐσέβειαν. Καὶ ἂν ἀκόμη ἀμφιβάλλη κανεὶς διὰ τὸν θεόσδοτον χαρακτήρα τῆς εὐδαιμονίας, ἢ παρουσία της, ὅπωςδῆποτε καὶ ἂν ἐπιτυγχάνεται εἰς τὸν ἐνάρετον, δηλαδὴ λογικὸν βίον, ἀποδεικνύει τὴν συγγένειαν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν θεόν: «Φαίνεται δὲ κἂν εἰ μὴ θεόπεμπτός ἐστιν, ἀλλὰ δι' ἀρετὴν καὶ τινα μάθησιν ἢ ἄσκησιν παραγίγνεται, τῶν θειοτάτων εἶναι τὸ γὰρ τῆς ἀρετῆς ἄθλον καὶ τέλος ἄριστον εἶναι φαίνεται καὶ θεῖόν τι καὶ μακάριον»¹⁰. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ ὑποτάξῃ τὴν ἀτομικὴν του κλίσιν εἰς τὴν γενικὴν δι' ὅλους ἀνάγκην, ὅπως τὴν καθώριζεν ὁ νοῦς. Τοῦτο ἐσήμαινε μίαν ὑπερνίκησιν τῆς θνητῆς φύσεως ἐντὸς τῶν ὀρίων τῆς ἀνθρωπίνης δυνατότητος. Τελικὸς σκοπὸς τῆς ἠθικῆς ἦτο ἐπομένως ἡ διανοητικὴ ἀνύψωσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν θείαν σφαῖραν, ἢ λογικὴ ἐπιδίωξις τῆς ἀθανασίας. Δὲν ἦτο διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὀρθόν, ὅ,τι συνεβούλευεν ὁ Ἐπίχαρμος καὶ γενικῶς ἡ Τραγικὴ ποίησις εἰς μίαν ἐποχὴν, ἢ ὅποια δὲν ἐπέτρεπε τὴν ὑπέρβασιν τῶν κοινῶν μέτρων καὶ διὰ τοῦτο ἐθεώρει ὡς ἀσέβειαν τὴν ἀποθέωσιν τοῦ ἀνθρώπου: «Θνατὰ χρὴ τὸν θνατόν, οὐκ ἀθάνατα τὸν θνατόν φρονεῖν»¹¹ ἦτο ἡ παραίνεσις τῆς δημοκρατίας, ἢ ὅποια δὲν ἴσχυε πλέον, διὰ νὰ ὀρίξῃ τὸν γενικὸν σκοπὸν ὡς ἀτομικὴν ὑποχρέωσιν. Εἰς μίαν ὁμως ἐποχὴν, ἢ ὅποια ἐπρεπε νὰ ζητήσῃ ἐντὸς τοῦ προσωπικοῦ πνεύματος τὴν δικαίωσιν τῆς ὑπάρξεως, ἦτο ἀπαράδεκτον νὰ ἐμποδίζωνται οἱ ἄνθρωποι νὰ στραφοῦν πρὸς τὰ ἔσω, διὰ νὰ εὔρουν εἰς τὴν λογικὴν τάξιν τῶν πράξεων τὸν σκοπὸν τῆς ζωῆς, ἐφ' ὅσον ἡ θεωρητικὴ στάσις ἦτο ἡ ἀνθρωπίνη ἐκδήλωσις τοῦ θεοῦ: «Εἰ δὴ θεῖον ὁ νοῦς πρὸς τὸν ἄνθρωπον καὶ ὁ κατὰ τοῦτον βίος θεῖος πρὸς τὸν ἀνθρώπινον βίον· οὐ χρὴ δὲ κατὰ τοὺς παραινούντας ἀνθρώπινα φρονεῖν ἄνθρωπον ὄντα οὐδὲ θνητὰ τὸν θνητόν, ἀλλ' ἐφ' ὅσον ἐνδέχεται ἀθανατίζειν»¹².

Ὅσοι ζοῦν λογικῶς, ἔρχονται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς συμφωνίαν πρὸς τὴν θείαν καὶ κατὰ μείζονα λόγον πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἐνῶ ἀντιθέτως ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι διάγουν ὑπὸ τὸ κράτος μιᾶς λογικῆς συγχύσεως τρεπόμενοι ὅπουδῆποτε εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχε, στρέφονται κατὰ τοῦ θεοῦ καὶ κατὰ πρῶτον καὶ κύριον λόγον ἐναντίον τῆς ὑπάρξεως των. Πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ αὐτοσπαραγμοῦ αὐτοῦ πρέπει κατὰ συνέπειαν νὰ ἐντείνουν ὅλην τὴν πνευματικὴν των δυνάμιν: «Οὐ δὴ φαίνεται ὁ φαῦλος οὐδὲ πρὸς ἑαυτὸν

φιλικῶς διάκεισθαι ..· εἰ δὲ τὸ οὕτως ἔχειν λίαν ἐστὶν ἄθλιον, φευκτέον τὴν μοχθηρίαν διατεταμένως καὶ πειρατέον ἐπιεικῆ εἶναι»¹³.

Εἰς τὴν προσπάθειαν αὐτὴν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συντείνῃ περισσότερο παντὸς ἄλλου ἢ φιλοσοφία διὰ τοῦ καθορισμοῦ τῶν μέσων ἐνεργειῶν καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐξασκήσεώς των, διὰ τῆς ἀναπτύξεως ὄχι μόνον τῆς κρίσεως, ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ γίνῃ μόνον συνετός, ἀλλὰ κυρίως διὰ τοῦ φρονηματοπισμοῦ τοῦ πρὸς ἐπιτέλεσιν τῶν δεόντων : «Ἡ μὲν γὰρ φρόνησις ἐπιτακτικὴ ἐστὶν· τί γὰρ δεῖ πράττειν ἢ μὴ, τὸ τέλος αὐτῆς ἐστὶν· ἡ δὲ σύνεσις κριτικὴ μόνον»¹⁴. Ὑπὸ τοὺς ὄρους αὐτοὺς ὁ Ἀριστοτέλης ἔδωσε τὴν λογικὴν ἐρμηνείαν τῆς τροπῆς, τὴν ὁποίαν ἐπήραν τὰ πράγματα εἰς τὴν Ἰωνίαν, ἀφ' ὅτου ὁ ἄνθρωπος ὑπερενίκησε τὴν παράδοσιν, διὰ νὰ θεωρήσῃ τὴν προσωπικὴν του ἀντίληψιν περὶ τοῦ ὀρθοῦ, ὅπως ἔπρεπε νὰ συνέχῃ τοὺς ἀνθρώπους ἀνεξαιρέτως, ὡς θεῖαν ἔμπνευσιν :

«Αὐτοδίδακτος δ' εἰμί, θεὸς δέ μοι ἐν φρεσὶν οἶμας
παντοίας ἐνέφυσε»¹⁵

ΙΧ. Τί ἀπέδειξε τὴν εὐδαιμονίαν ὡς κινητῆρα τοῦ σύμπαντος

Ἡ σημασία τοῦ ἠθους, τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ ὀρισθῆ λογικῶς, καθίστατο τόσον μεγαλυτέρα, ὅσον κατέρρεεν ἠθικῶς ἢ περιοπῆ τῶν νόμων, οἱ ὁποῖοι μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἐφάνησαν διὰ τῆς ἀπαλλοτριώσεως τοῦ γενικοῦ συμφέροντος ἐκ μέρους τῶν ἰσχυρῶν, ὅτι στηρίζονται μόνον καὶ μόνον εἰς τὴν βίαν. Ἀφ' ὅτου ὁμοῦς ἡ νομικὴ ἀνάγκη δὲν παρουσίαζεν, ὅ,τι ἔπρεπε νὰ ἰσχύῃ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἀπολύτως, ἐδημιουργήθη τὸ ἐρώτημα, τί ἀκριβῶς ὀφείλει νὰ ἔχῃ ἀνεξαρτήτως συνθηκῶν ἀπεριόριστον ἠθικὸν κύρος. Ὡς κεντρικὸν μέλημα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Σωκράτους ἡ ἀναζήτησις αὐτῆ ἐτόνισεν ὁμοῦς ἀ ν τ ῖ τ ῆ ς π ὄ λ ε ω ς, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπέβλεπε, τὰ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα ἐπρόκειτο διαλογικῶς νὰ εὑρουν τοὺς ὄρους τῆς πολιτικῆς ἠθικῆς ἐ π έ κ ε ι ν α τ ὶ ν ἐ π ι κ α ῖ ρ ω ν θ ε σ μ ὶ ν. Τὸ πᾶν ἐφάνη τότε, ὅτι ἐξαρτᾶται κατὰ κύριον λόγον ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ προσωπικοῦ βίου, ἐκ τῆς ἰκανότητος τῶν ἀτόμων νὰ συλλάβουν, ὅ,τι ἐπιβάλλεται καὶ νὰ ἐφαρμόσουν τὴν λογικὴν προσταγὴν εἰς τὸν ἰδιωτικὸν των κόσμον, χωρὶς νὰ ὑπολογίζουσι τὰ πολιτικὰ μέτρα, ὅπως τὰ καθώριζεν ὁ συρόμενος ὑπὸ τῶν τυχοδιωκτῶν τῆς ἀγορᾶς ἠθικῶς ἀμόρφωτος δῆμος.

Τὸ ρῆγμα μεταξὺ τοῦ ἠθικοῦ αἰτήματος καὶ τῆς πολιτικῆς του ἐκφράσεως, ὅπως τὸ συνειδητοποίησεν ὁ Σωκράτης, κατέπληξεν ἐξ ὅλων τῶν Ἀθηναίων περισσότερο τὸν Πλάτωνα. Ἐκεῖνος μετὰ τὴν θυσίαν τοῦ διδασκάλου ἐπεχείρησε νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν ἠθικὴν του διαθήκην, νὰ σώσῃ τὴν πόλιν

διὰ τῆς μορφώσεως τῶν νέων μελῶν τῆς ἐντὸς εἰδικῆς σχολῆς. Ἡ Ἀκαδημία ἰδρύθη περὶ τὸ τέλος τῆς αὐτονομίας τῶν Ἀθηναίων ὡς ἐσχάτη προσπάθεια τῆς πολιτικῆς συνειδήσεως νὰ ὑποτάξῃ τὸ ἀτομικὸν εἰς τὸ γενικόν, τὴν προσωπικὴν ἀξίαν εἰς τὴν συλλογικὴν ἀρετὴν. Πλησίον τῆς Ἀκαδημίας ἐδημιουργήθη ἐντὸς ὀλίγου ἢ φιλοσοφικὴ σχολὴ τοῦ Λυκείου. Μεταξὺ τῶν δύο ἰδρυμάτων παρενεβλήθη ὡς κεντρικὸν ἱστορικὸν γεγονὸς ἡ μάχη τῆς Χαιρωνείας.

Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἠθέλησε νὰ συναγωνισθῇ τὸν Πλάτωνα οὔτε ἀπλῶς νὰ κοινοποιήσῃ τὴν ἐπιστημονικὴν ἐμπειρίαν, τὴν ὁποίαν ἐθεμελίωσεν εἰς αὐτὴν τῶν Μακεδόνων βασιλέων, ἀλλὰ κυρίως νὰ παρουσιάσῃ τὸν σκοπὸν τῆς ζωῆς μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας. Ἡθικὸν τοῦ θέματος διὰ τοῦτο ὑπῆρξεν ὁ ἄνθρωπος τῆς Ἑλλάδος, ὁ ὁποῖος διὰ τῆς ἐπιβολῆς τοῦ Φιλίππου εἶχε χάσει τὸν ἠθικὸν τοῦ προσανατολισμόν, ἐφ' ὅσον ἡ πόλις δὲν ἦτο δυνατόν μετὰ τὴν ὑποταγὴν τῆς εἰς τὴν ξένην θέλησιν νὰ ἰσχύῃ ὡς ὑπέρτατος σκοπὸς τῆς ἀτομικῆς συμπεριφορᾶς. Ἐνῶ εἰς τὴν «Πολιτείαν» καὶ τοὺς «Νόμους» τὸ ἄτομον ὑπάρχει χάριν τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος, εἰς τὰ «Ἡθικὰ Εὐδῆμεια», τὰ «Ἡθικὰ μεγάλα» καὶ τὰ «Ἡθικὰ Νικομάχεια» τὸ κοινωνικὸν σύστημα ὑπάρχει ἀντιθέτως χάριν τοῦ ἀτόμου. Μετὰ τὸ ἔτος 338 π.Χ., ὅποτε κατελύθη ὀριστικῶς τὸ δικαίωμα τῆς πόλεως νὰ ὑπάρχῃ χάριν τῆς ὑπάρξεώς της καὶ ὡς ἐκ τούτου νὰ θεσπίζῃ, ὅ,τι ἐκείνη ἐνόμιζεν ὀρθόν, ὡς ἀτομικὸν καθῆκον, τὸ ἦθος ἔπαυσε νὰ ἐκφράζῃ τὴν εὐρυθμίαν τοῦ κοινωνικοῦ βίου, τοὺς ὅρους τοῦ ὁποίου ἐπέβαλλεν αὐθαιρέτως ὁ ἀπὸν κυρίαρχος ἢ ὁ τοποτηρητὴς του, διὰ νὰ ὀρίσῃ τὴν δυνατότητα μιᾶς καθαρῶς προσωπικῆς εὐτυχίας.

Ἡθικὴ διὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἐσήμαινε τὴν μέθοδον, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος ἔτασσε τὸν ἑαυτόν του εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ τῆς ζωῆς, χάριν τοῦ ὁποίου ἐπράττοντο τὰ πάντα : «Εἰ δὲ τι τέλος ἐστὶ τῶν πρακτῶν ὃ δι' αὐτὸ βουλόμεθα, τὰλλα δὲ διὰ τοῦτο... δῆλον ὡς τοῦτ' ἂν εἴη τὰγαθὸν καὶ τὸ ἄριστον»¹. Ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ ἐξετασθοῦν, ὅσα ἐθεωροῦντο γενικῶς ὡς σκόπιμα, θὰ ἐφαίνοντο ἐνώπιον τῆς «εὐδαιμονίας» ὡς μέσα : «Ταύτην γὰρ αἰρούμεθα ἀεὶ δι' αὐτὴν καὶ οὐδέποτε δι' ἄλλο². ἄριστον ἄρα καὶ κάλλιστον καὶ ἡδιστον»³.

Τὴν ἐποχὴν ὅμως τῆς συναγωγῆς τοῦ συμπεράσματος αὐτοῦ εὐρίσκοντο μεταξὺ τῶν ἀκροατῶν τοῦ Ἀριστοτέλους ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι ἐνεθυμοῦντο τὴν διάκρισιν τοῦ Πλάτωνος μεταξὺ δικαιοσύνης καὶ ἡδονῆς : «Δύ' ἐστὸν τινα βίω, οἷον ὁ μὲν ἡδιστος ὢν τυγχάνει, δικαιοτάτος δ' ἕτερος»⁴. Ὁ πρῶτος τρόπος ζωῆς ἐχαρακτηριζοῦσε τοὺς συνετοὺς καὶ εἶχε θείαν καταγωγὴν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν συμπεριφορὰν τῶν ἀνοήτων : «Θεὸς δὲ ἀνθρώποις σῶφροσι νόμος, ἄφροσι δὲ ἡδονή»⁵.

Ἐν τούτοις ὁ Πλάτων ἐγνώριζεν, ὅτι, ὅπου ὑπῆρχε πραγματικὴ εὐτυχία,

ἦτο περιττὸν τὸ ἐρώτημα, εἰς ποῖον σκοπὸν ἀποβλέπει, ἐὰν ἦτο δηλαδὴ δικαιολογημένη ἢ ὄχι: «Οὐκέτι προσδεῖ ἐρέσθαι Ἴνα τί δὲ βούλεται εὐδαίμων εἶναι ὁ βουλόμενος; ἀλλὰ τέλος δοκεῖ ἔχειν ἡ ἀπόκρισις»⁶. Ἡ ἀναφορὰ ἐπίσης τῶν πράξεων εἰς τὸν θεὸν δὲν εἶχε κατὰ τὸν Πλάτωνα τὴν δικαίωσιν τῆς ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἦτο μὲ ἄλλους λόγους ὁ θεὸς ἢ τελικὴ ἐπιδίωξις τοῦ βίου, ἀλλ' ἡ εὐτυχία τῆς εὐρέσεώς του εἰς τὰ ὄρια τῆς πνευματικῆς δυνατότητος: «Τὸ μὲν θεῖον ἐν ἅπασιν ζητεῖν κτήσεως ἕνεκα εὐδαίμονος βίου, καθ' ὅσον ἡ φύσις ἡμῶν ἐνδέχεται»⁷. Κατ' οὐσίαν ἐπομένως ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἀριστοτέλους εἶχε συλλάβει παρὰ τὴν ἀντίδρασιν του πρὸς τὴν ἡδονὴν ὡς σκοπὸν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου τὴν προσωπικὴν του εὐτυχίαν, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι τὴν εἶχε θεμελιώσει διὰ τοῦ ὑπερβατικοῦ, τοῦ θεοῦ προσώπου τῆς πόλεως.

Ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁμοῦ δὲν ἰσχύει μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἡ αὐθεντία τῆς πολιτικῆς τῶν συνυπάρξεως, ἔπρεπεν ἡ εὐδαιμονία νὰ ὀρισθῆ διὰ τῆς πνευματικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν προσωπικὴν τῆς ἔκφρασιν. Ἀντὶ τοῦ θεοῦ ὡς συντηρητοῦ τῆς πόλεως ὁ Ἀριστοτέλης προέβη διὰ τοῦτο πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἠθικῆς του θεωρίας εἰς τὴν ἀποθέωσιν τῆς λογικῆς δυνάμεως, τὴν ὁποίαν ἐθεώρησεν ὡς ἀνθρωπίνην φύσιν: «Καὶ τῷ ἀνθρώπῳ δὴ ὁ κατὰ νοῦν βίος, εἶπερ τοῦτο μάλιστα ἀνθρωπος»⁸. Ὅ,τι συνέβαινε λοιπὸν ἐπὶ τῇ βάσει μιᾶς διανοητικῆς ἐπιταγῆς, προσέφερον εἰς τὸν ἀνθρώπον, ἐπειδὴ ἐπεβάλλετο φυσικῶς, ψυχικὴν ἱκανοποίησιν. Ὅ,τι ἐθέσπιζεν ἡ διάνοια, ἐθεωρήθη κατὰ ταῦτα ὡς ἠθικὸν αἴτημα καὶ ἡ ἐκτέλεσις του ὡς ἐνάρετος πράξις καὶ ὡς προϋπόθεσις τῆς ἡδονῆς. Ἐὰν ἡ ἀρετὴ δὲν εἶχεν ἡδονικὸν χαρακτήρα, δὲν ἐβασίζετο εἰς τὴν φυσικὴν κατάστασιν τοῦ ἀνθρώπου: «Τοῖς μὲν οὖν πολλοῖς τὰ ἡδέα μάχεται διὰ τὸ μὴ φύσει τοιαῦτ' εἶναι, τοῖς δὲ φιλοκάλοις ἔστιν ἡδέα τὰ φύσει ἡδέα. τοιαῦται δὲ αἰ κατ' ἀρετὴν πράξις»⁹. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ εὐτυχία δὲν ἦτο μία ἐξωτερικὴ συνθήκη τῆς ζωῆς δίκην κοσμήματος, ἀλλ' ἡ ἐσωτερικὴ τῆς αἴσθησις, ἐφ' ὅσον ὠρίζετο ὑπὸ τοῦ νοῦ: «Οὐδὲν δὴ προσδεῖται τῆς ἡδονῆς ὁ βίος αὐτῶν ὡσπερ περιάπτου τινός, ἀλλ' ἔχει τὴν ἡδονὴν ἐν ἑαυτῷ»¹⁰. Δὲν ἐδικαιοῦτο ἐπομένως ὁ Πλάτων νὰ διακρίνη τὴν ἀρετὴν ἐκ τῆς ἡδονῆς, τὴν ἠθικὴν ἐκ τῆς εὐδαιμονίας. Καὶ δὲν ὑπῆρχεν ἀνάγκη ἐνὸς ὑπερβατικοῦ κανόνος διὰ τὸν καθορισμὸν καὶ τὸν ἔλεγχον τῶν ἐπιβαλλομένων, ἐφ' ὅσον ἦτο δυνατὸν ὁ ἀνθρωπος διὰ τῆς εὐδαιμονίας ὡς τοῦ σκοποῦ, χάριν τοῦ ὁποίου συνετελοῦντο τὰ πάντα, νὰ γίνῃ τὸ παράδειγμα καὶ ὁ γνώμων τοῦ ἠθικοῦ βίου. Εἰς τὴν θέσιν τοῦ θεοῦ ὡς κριτοῦ τῶν πράξεων ὁ Ἀριστοτέλης ἐτοποθέτησε τὸν ἐκπρόσωπον τοῦ ἀγαθοῦ, ὅπως ἀπεδείκνυε τὴν πνευματικὴν του πληρότητα μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων: «Ὁ σπουδαῖος γὰρ ἕκαστα κρίνει ὀρθῶς καὶ ἐν ἑκάστοις τάληθές αὐτῷ φαίνεται.. ὡσπερ

κανών καὶ μέτρον αὐτῶν ὄν»¹¹. Δὲν ἰσχύει κατὰ ταῦτα ἡ ἀλήθεια ὡς θεία διαταγή, ἀλλ' «ὡς ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν»¹².

Μετὰ τὴν μάχην τῆς Χαιρωνείας ὁ καιρὸς ἐτάχθη ἀναφανδὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπὲρ τοῦ προσώπου, τοῦ ἱστορικῶς συγκεκριμένου καὶ ἀνεπαναλήπτου ἀνθρώπου. Ἐκ τῆς ἀνάγκης αὐτῆς δὲν ἐπρόκειτο νὰ διαφύγουν μετὰ τὴν ἀνατροπὴν τοῦ βάρου τῶν ἐθνικῶν καὶ τῶν ἀστικῶν αἰτημάτων οὔτε τὰ θεία πρόσωπα, τὰ ὁποῖα ἔκτοτε ἀποκαλύπτονται γενικῶς ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν θνητῶν, ὡς ἐνσαρκώσεις τοῦ Διὸς¹³, ὡς Ἀπόλλωνες¹⁴ ἢ ὡς Διόνυσοι¹⁵. Ἡ ἐξέλιξις αὐτῆ, κατὰ τὴν ὁποῖαν «χθῆς καὶ πρῶην ἄνθρωποι ἐξ ἀνθρώπων γεγονότες θεοὶ»¹⁶ ἐνομίσθησαν χάριν μιᾶς πόλεως («οἱ Ἀθηναῖοι ἐδέχοντο Δημήτριον .. ἐπάδοντες ὡς εἶη μόνος θεὸς ἀληθινός, οἱ δ' ἄλλοι καθεύδουσιν ἢ ἀποδημοῦσιν ἢ οὐκ εἰσὶν»¹⁷) ἢ τῆς «οἰκουμένης»¹⁸ μετὰ τὴν πολιτικὴν ἐνοποίησην τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, ὅποτε οἱ κάτοικοι ἐπὶ παραδείγματι τῆς Ἐφέσου ἐλάτρευσαν τὸν Καίσαρα ὡς «κοινὸν τοῦ ἀνθρώπινου γένους σωτῆρα»¹⁹, τῆς Ἀλικαρνασσοῦ τὸν Αὐγουστον ὡς «σωτῆρα τοῦ κοινοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους»²⁰ καὶ τῆς Καρπάθου τὸν Τραϊανὸν ὡς τοῦ «παντὸς κόσμου σωτῆρα»²¹, ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τὰ πρῶτα γεγονότα τῆς ἀντιθέσεως τοῦ προσώπου καὶ τῆς κοινότητος καὶ τὴν συνεχῆ, ὅσον ἀνεπτύσσετο ἔκτοτε ὁ ἀστικὸς βίος, ἠθικὴν κατάρρευσιν τῶν συλλογικῶν μεγεθῶν ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν στροφὴν τοῦ πνεύματος πρὸς τὰ ἔσω.

Μετὰ τὴν πολιτικὴν ἐκμηδένισιν τῶν Ἀθηναίων ἡ πνευματικὴ αὐτοσυγκέντρωσις τοῦ ἀνθρώπου προέβαλε διὰ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλους τὴν θεωρητικὴν τῆς στάσιν εἰς τὸν φυσικὸν κόσμον. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος, ἀφ' οὔτου δὲν ἰσχυε τὸ πολιτικὸν ἰδεῶδες, ἀντελήφθη τοὺς κοινωνικοὺς καὶ τοὺς βιολογικοὺς ὄρους τῆς ζωῆς («οὐ πάνυ γὰρ εὐδαιμονικὸς ὁ τὴν ἰδέαν παναίσχης ἢ δυσγενῆς ἢ μονώτης καὶ ἄτεκνος»²²) ὡς προϋποθέσεις τῆς ἀτομικῆς του εὐτυχίας, τὰ ἔμψυχα ὄντα ἐφαίνοντο νὰ ἐπιδιώκουν τὴν αὐτοβεβαίωσιν τῆς ὑπάρξεώς των καὶ νὰ τὴν ἀποδεικνύουν διὰ τῆς γενικῆς αὐτῆς ἐσωτερικῆς των τάσεως ὡς ὑπέρτατον σκοπὸν τῆς ζωῆς : «Τὸ διώκειν δ' ἅπαντα καὶ θηρία καὶ ἄνθρωπους τὴν ἡδονὴν σημείον τι τοῦ εἶναι πως τὸ ἄριστον αὐτὴν .. πάντα γὰρ φύσει ἔχει τι θεῖον»²³. Διὰ τῆς γνώμης αὐτῆς συνεφώνησεν ὁ Ἀριστοτέλης πρὸς τὸν γνωστὸν του²⁴ Ρόδιον μαθηματικὸν Εὐδοξον, ὁ ὁποῖος «τὴν ἡδονὴν τὰγαθὸν ᾧετ' εἶναι διὰ τὸ πάνθ' ὄραν ἐφιέμενα αὐτῆς καὶ ἔλλογα καὶ ἄλογα .. ἕκαστον γὰρ τὸ αὐτῷ ἀγαθὸν εὕρισκειν, ὡσπερ καὶ τροφήν»²⁵.

Ὡς κεντρικὸν γνώρισμα τῶν ὑπερφυσικῶν προσώπων τῆς λαϊκῆς εὐσεβείας ἐθεωρήθη κατ' ἐπέκτασιν ἡ βασικὴ ἐπιδίωξις τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀτόμου: «Τοῖς μὲν γὰρ θεοῖς ἅπας ὁ βίος μακάριος»²⁶. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἄνθρωπον ἡ θεία φύσις δὲν εἶχε σύνθετον χαρακτῆρα καὶ διὰ τοῦτο ἀνάγ-

κην μεταβολῆς, ἀλλ' εὐρίσκετο εἰς κατάστασιν ἡδονικῆς πληρότητος. Ὡς αἰτία τῶν μεθόδων τῆς ἀποκτήσεως τῆς ἡ εὐδαιμονία δὲν ἐχαρακτηρίζετο ὑπὸ τῆς ἀλλαγῆς, ἀλλ' ὑπὸ τῆς μονιμότητος: «Οὐκ αἰεὶ δ' οὐδὲν ἡδὺ τὸ αὐτὸ διὰ τὸ μὴ ἀπλῆν ἡμῶν εἶναι τὴν φύσιν, ἀλλ' ἐνεῖναι τι καὶ ἕτερον, καθὸ φθαρτά.. ἐπεὶ εἴ του ἡ φύσις ἀπλῆ εἶη, αἰεὶ ἡ αὐτὴ πρᾶξις ἡδίστη ἔσται. διὸ ὁ θεὸς αἰεὶ μίαν καὶ ἀπλῆν χαίρει ἡδονῆν. οὐ γὰρ μόνον κινήσεως ἔστιν ἐνέργεια, ἀλλὰ καὶ ἀκινήσιος καὶ ἡδονῆ μαλλον ἐν ἡρεμίᾳ ἔστιν ἢ ἐν κινήσει»²⁷.

Διὰ τοῦ συμπεράσματος αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον παρουσίασε τὴν ἐνεργητικὴν ἔλλειψιν κινήσεως ὡς ἰδιότητα τοῦ εὐδαιμόνου βίου, ὁ Ἀριστοτέλης ἐπεκύρωσε ψυχολογικῶς τὴν ἀπαίτησιν τοῦ Εὐδόξου, κατὰ τὴν ὁποῖαν ὁ οὐρανὸς («οὗτος γὰρ οὐ μεταλλάσσει τόπον ἄλλον, ἀλλ' εἴπερ, κατὰ μόρια»²⁸) ἦτο δυνατόν νὰ ἐκληφθῆ «καθ' ἐκάστην κίνησιν»²⁹ ὡς «τὸ πρῶτως κινουὺν ἀκίνητον ὄν»³⁰. Ἀφ' ἧς στιγμῆς ὡς σκοπὸς τοῦ ἡθους ἐνεφανίσθη ἀντὶ τῆς ἀρμονικῆς λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος ὁ προσωπικὸς βίος ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ πνευματικοῦ του πληρώματος, ὁ θεὸς ἀπεκαλύφθη ὡς κινητικὴ ἀκίνησις, οὐσιαστικῶς ὡς ἐκπλήρωσις τῆς κεντρικῆς ἀνάγκης τοῦ ταρασσομένου ὑπὸ τῶν θορύβων τῆς ἱστορικῆς καταστροφῆς πνευματικοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἀντίκρουσεν εἰς τὴν δίνην τοῦ καιροῦ τὸ αἴτημα τῆς ἐσωτερικῆς του ἡρεμίας ὡς κινήτηρα τοῦ σύμπαντος: «Ἔστι τι κινουὺν αὐτὸ ἀκίνητον ὄν.. ἐκ τοιαύτης ἄρα ἀρχῆς ἤρτηται ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ φύσις»³¹.

Χ. Πρὸς ἀντιμετάθεσιν τοῦ σκοποῦ μεταξὺ γνώσεως καὶ ζωῆς

Διὰ τοῦ εὐδαιμονικοῦ χαρακτήρος τῆς ἠθικῆς, ἡ ὁποία ὑποκατέστησεν εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς δημοκρατίας τὴν πολιτικὴν εὐσέβειαν, ὁ προσωπικὸς βίος ἀπετέλεσε τὸ κύριον μέλημα τῆς σκέψεως. Ἐφ' ὅσον δὲν ἴσχυεν ἡ βούλησις τοῦ θεοῦ, ἀλλ' ἡ θέλησις τοῦ ἀνθρώπου ὡς αὐθεντικὸς νόμος διὰ τὴν πρᾶξιν, ὁ σκοπὸς τῆς ὑπάρξεως ἐνεφανίσθη ὡς λογικὸν πρόβλημα. Ἡ ἐξέλιξις αὐτὴ ἐθεμελίωσε τὴν ἠθικὴν αὐτονομίαν τοῦ πνεύματος ταυτοχρόνως ἐναντι τοῦ ὑπερφυσικοῦ παράγοντος καὶ τῆς κρατικῆς ἐξουσίας. Διὰ τοῦ Σωκράτους ἰδίως, ὁ ὁποῖος ἐτάχθη ἐναντίον τῶν διδασκάλων τῆς πολιτικῆς τέχνης, τὸ ἦθος τοῦ προσώπου ἀπεδεσμεύθη ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ του πλαισίου, διὰ νὰ προσανατολισθῆ πρὸς τὸ αἰώνιον καὶ τὸ ἀφθορον, ὅπως τὸ ἀπεκάλυπτεν ἡ διαλογικὴ ἔρευνα ὡς ὑπέρβασις τοῦ τόπου καὶ τοῦ καιροῦ.

Ἡ πνευματικὴ αὐτὴ ἀνάτασις ὑπεράνω τοῦ χρόνου καὶ τῆς ὕλης ἐθεωρήθη ἔκτοτε ὡς ἐκπλήρωσις τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς. Ὅ,τιδήποτε ἄλλο ὑπῆρχεν ἢ συνέβαινε εἰς τὸν κόσμον, ἦτο προϋπόθεσις τῆς κινήσεως αὐ-